

Politieke lezing van de bijbel

door Alex van Heusden

Toespraak tijdens het 2e Messiaans Beraad op zondag 29 januari 2006

'Wie twee hemden heeft, moet delen met wie er geen heeft en wie te eten heeft, moet hetzelfde doen.' Zegt Johannes de Doper volgens Lukas (3: 11). 'Gelukkig ben je, armen die je bent. (...) Maar o wee, jullie rijken.' Zegt Jezus van Nazaret volgens Lukas (6:20.24). En tot een rijke zegt hij: 'Alles wat je hebt, verkoop het en deel het uit aan de armen, dan zul jij een schat in de hemelen hebben' (Lukas 18:22).

Het evangelie van Lukas is het grote verhaal over arm en rijk, over de ellende van de armen en hoe deze in stand gehouden wordt door de gewinzucht van de rijken. Geen van de vier evangelienschrijvers voert zo'n drastisch pleidooi voor de rechten van de armen als juist Lukas. Er wordt wel gezegd, door lieden die ervoor geleerd hebben, dat de sociale boodschap voor de armen kernthema is van de oudste overlevering omtrent Jezus. In 1982 verscheen het boek Jezus van Nazaret - hoop van de armen van Luise Schottroff en Wolfgang Stegemann. Daarin lees ik: 'Als we het evangelie van Lukas niet hadden, dan zou een belangrijk - zo niet het belangrijkste - gedeelte van de vroege christelijke traditie verloren zijn gegaan, namelijk een intensieve discussie over de persoon en de boodschap van Jezus als hoop der armen' (p. 99).

Of die vroege traditie 'christelijk' genoemd moet worden, dat betwijfel ik. Die zou ik 'joods' noemen: joodse volgelingen van Jezus vormen het begin van een traditie die teruggaat op het onderricht van een joodse leraar die zich grondig verdiept heeft in een veel oudere traditie, die van Mozes en de Profeten. Preciezer nog: het was een 'joods-messiaans' project dat Jezus begon, t'en hij begon, dertig jaar oud ongeveer.

Aan het begin van Lukas' relaas over Jezus wordt de toon gezet in het lied dat het meisje Maria aanheft (Lukas 1:52v):

*Hij - JHWH - haalt de tirannen neer van hun tronen,
tilt de vernederden op.
Hongerlijders, die vult hij met goeds,
rijken, leeg stuurt hij ze heen.*

Hier wordt bezongen 'wat geschieden zal': de toekomst die armen en ontrechten vurig verwachten en die van Godswege zal aanbreken. Maar hoe? Het begint met het onderricht van Jezus' voorganger, Johannes de Doper, over wie een 'tijding Gods' kwam, een profetisch woord. Waar geschiedt dat woord? In een uithoek van de wereld die onderworpen is aan het Romeinse machtssysteem. 'In het vijftiende jaar van de heerschappij van Tiberius, de keizer...' Imperium Romanum. Heersende wereldorde. De Romeinse dichter Vergilius (70-19 voor de gangbare jaartelling) schreef zijn grote epische werk Aeneis als eerbetoon aan de goddelijke keizer Augustus, de voorganger van Tiberius, maar primair als ideologische fundering van de nieuwe wereldorde. In boek VI, 847vv lezen we:

*Anderen mogen zachter blazende erts en smeden
Ik geloof het inderdaad - mogen levende gestalten uit marmer vormen
Zullen beter processen voeren, de loop van de hemel*

*Beschrijven met de stift en de opgaande gesternten benoemen:
Jij, Rome, de volkeren met geweld te regeren, denk eraan
Dat zal jouw kunst zijn'*
(vertaling: Alex van Heusden)

En zo is het exact. Andere volkeren hebben hun specialiteiten op gebied van nijverheid, kunst en wetenschap, de 'kunst' van Rome moet zijn de volkeren met geweld te regeren. 'Met geweld', dat is in het Latijn imperio. Imperium Romanum. met aan het hoofd de imperator: een wereldorde gegrondvest op geweld en onderwerping van volkeren. En waar dat gebeurt, zal vrede zijn, nota bene, Pax Romana.

'In het vijftiende jaar van de heerschappij van Tiberius, de keizer, toen Pontius Pilatus de scepter zwaaide over Judea...' Het gaat hier niet om een precieze datering - in welk jaar zijn we ab Urbe condita, sinds de stichting van de stad Rome' Geleerden willen daar graag over bekvechten. Nee, het gaat hier om de benoeming van het heersende machtssysteem en daartegenover geschiedt een profetisch woord van Godswege, daartegenin.

Johannes, de zoon van Zacharias, komt niet uit Rome, niet uit Jeruzalem; Johannes komt uit de woestijn, als eens Isra'el, het volk, toen het bevrijd was uit het diensthuis Egypte, het machtssysteem van Farao. Hij gaat naar het Jordaangebied, 'uitroepend een doop van omkeer tot kwijtschelding van schulden'. Kwijtschelding van schulden' Hebben jullie dat wel goed vertaald' Alle gangbare vertalingen, tot en met De Nieuwe Bijbelvertaling, winnaar van de lezerspublieksprijs 2005, hebben 'een doop van omkeer - 'bekering' - tot vergeving van zonden'. 'Kwijtschelding van schulden' is iets anders dan 'vergeving van zonden'. Maar 'kwijtschelding van schulden' als vertaling past heel goed in het verhaal van Lukas. Het relaas over Jezus' geboorte - het kerstevangelie - begint met het bevel van keizer Augustus dat 'heel de bewoonde wereld', alle door Rome onderworpen volkeren, moet worden 'opgeschreven' (Lukas 2: 1); met geen ander doel dan om nieuwe, zwaardere belastingen op te leggen. En dan weet je wat er gebeurt: mensen verarmen, steken zich in schulden, vervallen tot slavernij. 'Schuldslavernij' heet dat. Je hebt schulden, je kunt ze niet aflossen, dus word je slaaf van je schuldeiser. En dan maar hopen dat er iemand is, een welgestelde naaste, die jou vrijkoopt, die jou 'lost' - hoor de oorspronkelijke betekenis van ons woord 'verlossing'.

'Kwijtschelding van schulden' - waar gaat dit op terug? Dit gaat terug op het derde boek van de Thora, het boek Leviticus, hoofdstuk 25: 'Als jullie in het land komen, dat ik jullie geef, dan zal het land rusten - sabbat voor JHWH.' Ieder vijftigste jaar zal een jubeljaar zijn. Dan wordt op Jom Kippoer, Grote Verzoendag, op de joveel geblazen, dan begint een jaar van omkeer en herstel van alles wat scheefgegroeid is. 'Vrijlating' en 'kwijtschelding' zijn de sleutelwoorden van het jubeljaar: schulden worden kwijtgescholden en slaven vrijgelaten; elk stuk grond (veld, akker, wijngaard) gaat terug naar de oorspronkelijke beheerder. Herstel van economische en sociale verhoudingen op basis van gelijkheid, gelijke kansen, gelijke rechten - dat is het program van het jubeljaar: 'Jullie keren terug, ieder naar zijn bezit, ieder naar zijn familiegeslacht, keren jullie terug' (Leviticus 25: 10).

Als in het Lukasevangelie Jezus in de synagoge van Nazaret voorleest uit het boek Jesaja, de tekst over het 'geliefde jaar van JHWH', dan proclameert hij het jubeljaar: goed nieuws - evangelie - voor de armen, bevrijding van

gevangenen, licht in de ogen van blinden, vrijheid voor onderdrukten (Lukas 4:18v; vgl. Jesaja 61:1v).

Oproepen tot 'kwijtschelding van schulden', zoals Johannes de Doper doet in het Lukasevangelie, is oproepen tot een nieuwe, rechtvaardige wereldorde. Als dat niet geschiedt, kwijtschelding van schulden, blijft het Romeinse machtssysteem overeind, die zogeheten Pax Romana. En worden de rijken rijker en de armen armer. Dat was toen zo, dat is nog zo, in deze wereld anno 2006, ook al is er sprake van een andere economie. In het verschil ligt tegelijk de overeenkomst.

En 'vergeving van zonden' dan? In de gangbare liturgische formulieren van de kerken is 'vergeving van zonden' nog altijd dominant en kruipt men dicht aan tegen de klassieke verzoeningsleer - het aloude leidmotief van het christelijk geloof. Jezus is gestorven aan het kruis om de zondige mens met God te verzoenen.

'Een doop van omkeer tot kwijtschelding van schulden - goed nieuws voor de armen.' Het onderricht van Johannes de Doper behelst een krachtige, niet mis te verstane oproep tot omkeer aan het adres van de samengestroomde menigte in de Jordaanstreek. 'Draag dan vruchten waaruit je omkeer blijkt.' Omkeer is meer dan verandering van gezindheid, omkeer moet in de praktijk van het leven handen en voeten krijgen. Dus vragen de menigten: 'Wat moeten wij doen dan?' En komt Johannes met praktische regels: 'Wie twee hemden heeft, moet delen met wie er geen heeft, en wie te eten heeft moet hetzelfde doen' (Lk 3:11). Wie twee hemden heeft, is rijk en wie er geen heeft, is arm. Wie te eten heeft, is rijk en wie niet te eten heeft, is arm. Wat behelst omkeer dan? Omkeer wordt ingevuld als een app'el aan de rijke zich te keren naar de arme; als een oproep aan de sterke zich solidair te betonen met de zwakke. Alleen zo zal geschieden waarover Maria zong: 'Hongerlijders, die vult hij met goeds.'

Ook de tollenaars willen zich laten dopen - de belastinginnernamens de Romeinse bezettingsmacht en daarom gehaat. Johannes zegt hen: 'Vorder niet meer dan voor jullie is vastgesteld.' Dat doen ze dus, meer vragen dan is vastgesteld. Ze kunnen niet anders, want wat is vastgesteld, moeten ze afdragen. Wat ze extra vorderen, is hun broodwinning. Johannes vraagt dus van de tollenaars hun beroep op te geven en naar een andere baan uit te zien. Subversieve praxis, die de Romeinse overheid onwelgevallig moet zijn. Met die in het leger is het niet anders. Als soldaat van het Romeinse bezettingsleger mag je na geleverde strijd de bevolking plunderen en zo je inkomsten vergroten. Wat zegt Johannes? 'Niemand uitschudden, niemand iets afpersen, genoeg nemen met je soldij.' Weg je aangename leven, met drank en vrouwen en wat al niet meer.

Omkeer is dus niet voor iedereen hetzelfde. Wat omkeer behelst, is afhankelijk van je maatschappelijke en economische positie. Zo is het persoonlijke, het individuele, ook altijd maatschappelijk. En dit brengt ons bij een leesregel. Als we bijbelverhalen lezen, die bevolkt zijn met verhaalfiguren, personages, dan moeten we ons telkens de vraag stellen welke maatschappelijke positie zo'n personage inneemt. Een verlamde wordt bij Jezus gebracht - zo'n mens is niets en niemand in die samenleving, uitgesloten van het maatschappelijk verkeer. Voor een melaatse geldt hetzelfde. Wordt een verlamde, een melaatse genezen, dan kan hij terugkeren in de samenleving en maakt hij weer kans op een broodwinning.

Waarom politieke lezing van de bijbel? Ik weet niet hoe ik de bijbel anders zou moeten lezen - dat subversieve boek, dat haaks staat op de premissen van onze burgerlijke, neoliberale samenleving. Ik weet ook: politieke lezing van de bijbel scoort niet hoog meer. Dat was anders in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, toen er waren die oog kregen en aandacht vroegen voor de 'politieke strekking' van de Schrift.

In het kader van het Messiaans Beraad bereikte ons van verschillende kanten de vraag of je wel eenzijdig kunt spreken van de 'politieke strekking van de Schrift'. Er zijn toch ook bijbelboeken met een andere, meer persoonlijke strekking? Het woord 'politiek' kan gemakkelijk te eng worden verstaan als 'partijpolitiek'. Moet je niet eerder spreken van de 'maatschappelijke' of 'sociale' of 'bevrijdende' strekking van de Schrift?

Dat kan allemaal en daar kunnen we het met elkaar over hebben. Mag ik een voorschot nemen op die discussie? Het woord 'politiek' stamt van het Griekse polis, dat 'stad' en 'stadstaat' betekent, maar ook een verzamelwoord is voor de inwoners van de stad 'n een woord voor de wijze waarop de stad, de staat bestuurd wordt. Zo gezien is 'politiek' een parapluwoord: het omvat alle geledingen van de samenleving der mensen; hoe wij mensen leven met elkaar, hoe ons samenleven gereguleerd wordt.

Is dit niet precies het onderwerp van het 'grote verhaal' dat wij bijbel noemen, van Thora en Profetenboeken en Evangelie? Heel die schat aan verhalen, gedichten, voorschriften en leefregels houdt ons een spiegel voor en leert ons hoe wij verantwoordelijkheid kunnen dragen jegens elkaar; wat wij daarvoor moeten doen en laten.

Maar is de bijbel dan geen religieus of godsdienstig boek? Sinds het onder invloed van de Verlichting alom in Europa tot een scheiding kwam tussen godsdienst en staat, heeft de gedachte postgevat dat religie niets te maken heeft met politiek en economie. Deze opvatting wordt vervolgens geprojecteerd op antieke samenlevingen, zoals die van het oude Israël; en de bijbel wordt dan uitsluitend gelezen als een godsdienstig boek, als de 'heilige schrift' van een godsdienst, eerste de joodse, later ook de christelijke. Wij zijn als moderne, hier en daar zelfs postmoderne, mensen geneigd religie te beschouwen als een priv'-aangelegenheid, iets voor de zondag, niet voor de maandag; iets van de ziel, een innerlijke beleving.

Maar de bijbel - Thora, Profetenboeken en Evangelie - spreekt zich voortdurend uit over maatschappelijke en politieke toestanden, en kiest partij in sociale conflicten, schaart zich aan de zijde van de arme, de weduwe, de wees en de vreemdeling; en aan de zijde van de dakloze om de hoek, de bijstandsmoeder die niet rond kan komen, de asielzoeker die niet gehoord wordt en zovele anderen die het in onze samenleving niet kunnen redden - ik houd het even redelijk dichtbij. De bijbel is geen partijpolitiek, maar wel een partijdig boek.

Precies omdat de bijbel een partijdig boek is dat ons oproept 'partijganger van de armen' te worden, is het een boek dat vele verschijningsvormen van religie kritisch bejegt. Religie heb je in soorten en maten. Veel religie functioneert als legitimatie van politieke en economische systemen van onderdrukking, niettegenstaande de scheiding tussen kerk en staat. Zoveel prachtige, oogverblindende religie is een feilloos werkend instrument in de handen van onderdrukkende machten. De profeten van het oude Israël - Elia, Jesaja, Jeremia, Amos - hebben daarom alle religie onder de tucht geplaatst van een norm: recht doen van mens tot mens, gerechtigheid beoefenen,

'kwijschelding van schulden'. Zoals in het profetische boek Hosea staat geschreven, bij monde van Isra'ls God: 'Erbarmen verlang ik, geen offers' (Hosea 6:6).

Waarom nog politieke bijbellezing? Omdat de wereld anno 2006 er niet beter aan toe is dan in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, toen er waren die deze manier van lezen hoogst noodzakelijk vonden. En ontdekten dat de bijbel is geschreven vanuit de oppositiebanken - tegen regimes van uitbuiting en onderwerping van mensen, meestal in naam van de hoogste God.